
L'artilleria i el castell de Sant Ferran de Figueres

Per CARLOS DÍAZ CAPMANY

SINTESE DE L'ARTICLE

L'artilleria i la fortificació van estar sempre íntimament relacionades. Quan es construïa una fortalesa es tenien molt en compte les característiques dels materials d'artilleria propis de l'època, per fer-la menys vulnerable, i per assegurar una defensa eficaç. Amb el pas dels anys, les fortificacions permanents, encara que quedin antiquades, generalment es mantenen; però, les armes, que tenen una vida més curta, acaben per desaparèixer, i s'obliden.

En aquest article es descriuen els elements de la fortalesa de Sant Ferran de Figueres destinats, específicament, al servei de l'artilleria que, encara avui, més o menys mutilats, es conserven; i es recopilen diverses dades que ens permeten conèixer, amb certa precisió, ara, quan ja no existeixen, quines unitats d'artilleria guarniren la plaça, i quines eren les característiques de les armes que van constituir la seva dotació al llarg dels anys.

GENERALITATS

El capità Cristóbal de Rojas, que va ser el primer espanyol que va escriure un llibre en castellà sobre fortificació moderna, deia l'any 1607: "*La fortificación de las ciudades y castillos es fundada, principalmente, contra la ofensa de la artillería, lo cual también sirve a la defensa*".⁽¹⁾ Aquesta afirmació es feia més de cent anys després que l'important avenç experimentat per l'artilleria deixés de banda, per inservibles, les muralles medievals, i reafirmava l'estreta relació entre la fortificació i l'artilleria.

En els últims anys del segle XV, l'art de la fortificació va haver d'adaptar-se a la creixent eficàcia de les armes de foc. Les muralles medievals, pel seu poc gruix i excessiva alçada, no eren capaces de resistir els efectes demolidors de l'artilleria enemiga, ni permetien l'emplaçament de la pròpia.

1. DE ROJAS, Cristóbal, "Sumario de la Milicia Antigua y Moderna". Manuscrit 9.286, de la Biblioteca Nacional, publicat a *Tres tratados sobre Fortificación y Milicia*. CEDEX i CEHOPU, Madrid, pàg. 325.

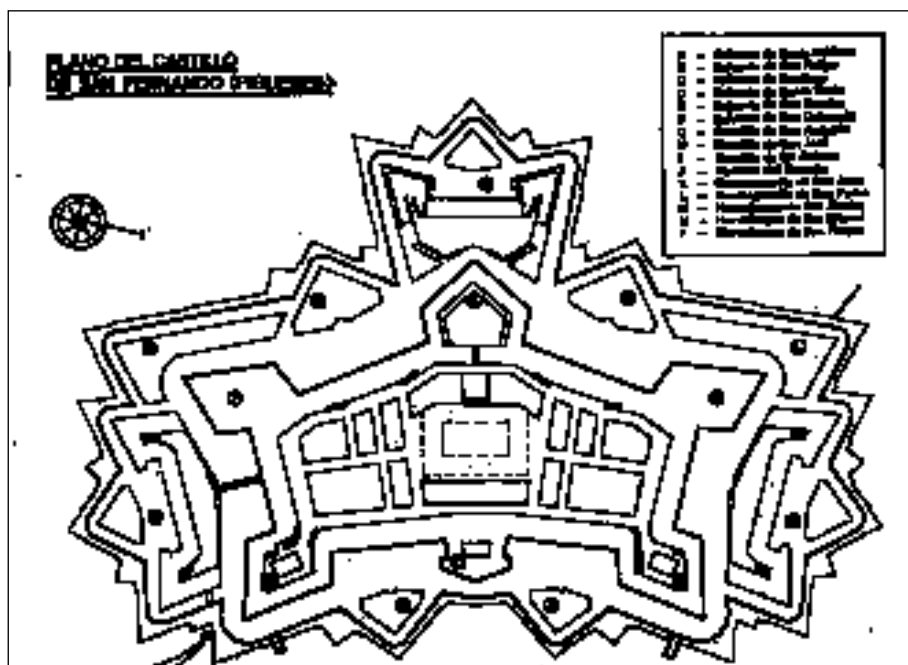

Figura 1. Plànol de conjunt.

Cercant remeis a aquesta crítica situació es van rebaixar les muralles perquè fossin menys vulnerables, es va augmentar la grossària per donar-les més resistència i es van transformar les torres en àmplies plataformes capaces per a l'assentament de l'artilleria. Els cossos sortints, derivats de les torres, van ser objecte, per la seva importància, de detinguts estudis que van portar a l'adopció de diverses plantes.

Després d'anys de provatures, cap al 1530, es va construir una peça de planta pentagonal que es va considerar com l'òptima pels cossos sortints, perquè permetia separar les armes destinades als tirs llunyans de les destinades als de flanqueig segons el lloc que hi ocupaven, i perquè reduïa al màxim les zones desenfilades. Aquest element, el qual va passar a ser, d'ara endavant, la peça principal de la fortificació moderna, es va apropiari del nom "baluard", i, per extensió, va donar nom al nou sistema.

El sistema de "fortificació amb baluards" va ser l'utilitzat a les obres de fortificació permanent construïdes als segles XVI, XVII i XVIII. El sistema va estar en constant evolució, encara que sense perdre els seus trets principals, per tal de poder fer front a una artilleria que dia a dia millorava les prestacions. Els enginyers, quan construïen les forteses, havien d'atendre no només la resistència dels murs i les cobertes per suportar l'efecte del foc enemic, sinó també l'ús eficaç dels mitjans de foc propis des de posicions adients i segures. Per aconseguir una eficaç defensa calia estudiar la combinació equi-

librada de l'obstacle i el foc. Quan l'enginyer feia el projecte havia de tenir en compte la ubicació adient per a les peces de l'artilleria pròpia de manera que resultés un pla de focs coherent.

Els focs necessaris en una plaça forta eren de dues classes: de flanqueig i llunyans. Els de flanqueig s'havien d'aplicar dins del complex defensiu, proporcionant, en tant que sigui possible, un suport recíproc entre els elements més pròxims. Els focs llunyans tractaven d'aturar l'avanç de l'enemic a avantguarda del glacis de la fortalesa. El lloc on s'assentaven les armes era la part superior del terraplè, encara que a vegades ocupaven nivells inferiors a dins de casamates; aquestes proporcionaven, a les peces allí assentades, major protecció, especialment respecte dels tirs corbs. Les peces assentades als terraplens es trobaven protegides dels tirs rasants per mitjà del parapet, al qual s'obrien les troneres, o canoneres.

Quan es construïa una fortificació es tenien en compte les característiques de l'artilleria pròpia del moment; amb tot, l'evolució d'aquesta podia superar, amb el temps, les condicions defensives d'aquella, que perdia gran part de la seva eficàcia. Posar al dia una fortificació exigia, normalment, abundants despeses, per la qual cosa només s'abordaven els treballs que calien quan era molt notable el desfasament entre els mitjans d'atac i els de defensa. A vegades les fortaleeses es refeien completament, com per exemple: el castell de Montjuïc, a Barcelona, o el de Bellegarde, al Pertus; o es reforçava el recinte primitiu amb un altre que l'envoltava, com en el cas de Roses.

El castell de Figueres, construït en la segona meitat del segle XVIII, obra tardana del sistema amb baluards, manté encara avui el traçat original sense haver sofert transformacions importants; malgrat que, alguns anys després de la seva construcció l'artilleria va evolucionar de manera tan notable que aquest sistema va quedar obsolet.

Un nou sistema de fortificació, anomenat poligonal, va substituir, després de la guerra francoprúsiana (1870), a l'anterior. L'any 1886 es va formular un avantprojecte per millorar les condicions defensives de la fortalesa d'acord amb aquest nou sistema. Era un projecte d'una gran envergadura que per una banda afectava la pròpia fortalesa, modificant baluards, tenalles i revellins, i per altra banda creava una sèrie de vuit forts de diferents característiques que ocupaven totes les altures immediates a la plaça. Aquestes obres no es van arribar a fer mai, és per això que no entrarem en els detalls.

LES OBRES DE FORTIFICACIÓ I ELS EDIFICIS DESTINATS A L'ARTILLERIA

A la fortalesa de Sant Ferran, les bateries o assentaments per l'artilleria es troben estretament relacionades amb el traçat general de la fortificació. En un dels plànols més antics que es conserven (30 de novembre de 1756),⁽²⁾ sig-

2. "Plano de la Plaza de San Fernando y sus obras exteriores como han de quedar finalizadas". Instituto de Historia y Cultura Militar. Archivo Histórico. Madrid. Ref. G-2-119.

nat per Pedro Martín Cermeño, en el qual només es representen les obres de fortificació, ja hi són dibuixades amb detall les troneres projectades, la majoria de les quals es corresponen amb les que van ser construïdes més tard.

Tots els assentaments es troben damunt els terraplens i protegits, únicament, pel parapet; no n' existeix cap protegit amb casamata. El parapet és un terraplè format damunt del principal cap a la part de la campanya. En aquest cas, el parapet té una alçada mitja de 2 metres i un gruix de 5 metres; la cara exterior i les cares de les troneres es troben revestides amb maons i la cresta està coberta de terra vegetal. Les cares de les troneres formen diferents angles respecte a l'eix del parapet segons la direcció en què s'ha d'efectuar el tir des

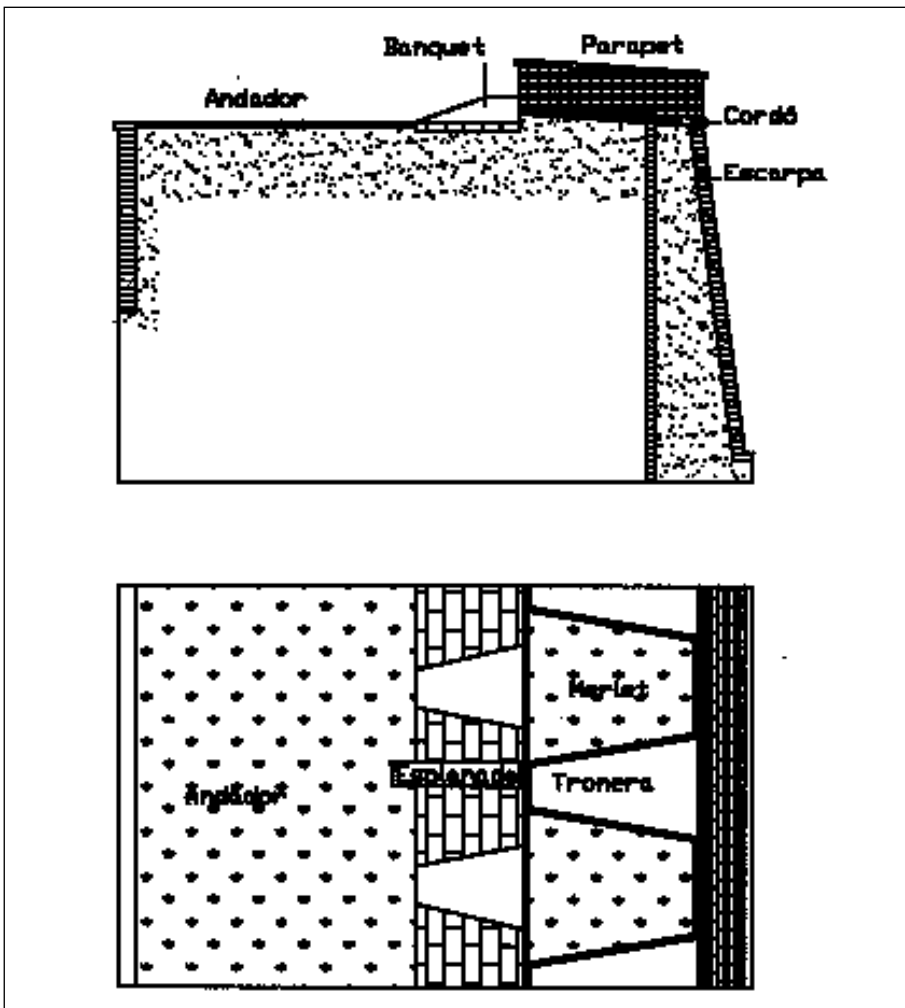

Figura 2. Esquema del terraplè. Alçat i planta.

d'elles. Com a regla, les troneres normals al parapet tenen, de la banda del fossat, 3 metres de boca, i de la banda de dins 0,8 metres. Aquestes mesures varien quan l'eix de la canonera és oblic. Els trams de parapet entre dues troneres immediates reben el nom de merlets.

L'andador, part plana que es troba darrere del parapet, té una amplada mitjana de 13 metres, i hi tenen cabuda les esplanades, o assentament pròpiament dit, i l'espai destinat a la circulació de persones i materials. Junt al parapet hi trobem el banquet que, com està més elevat que la resta, permetia els soldats mirar i fer ús de les armes individuals per sobre del parapet.

A tots els elements de la fortificació del castell de Sant Ferran hi havia assentaments per artilleria, excepte al camí cobert, als revellins de les tenalles i als revellins del Rosari i les Ànimes, situats aquests darrers al front de llevant.

Les esplanades eren formades per un paviment de pedres planes de dimensions regulars, la planta era de forma de trapezi amb la base més petita cap al parapet, i tenia un lleuger pendent en aquesta direcció, amb la finalitat de facilitar que la peça rellisqués cap a la posició inicial de foc. Aquestes esplanades de pedra van ser qüestionades com veurem més tard.

El nombre de troneres que estava previst construir pujava a 262, però 16 corresponien al cavaller, peça que no es va arribar a construir, per això només se'n van fer 246, distribuïdes segons s'indica en el quadre núm. 1. Les 84

Quadre Núm. 1

RELACIÓ DE LES TRONERES DEL CASTELL DE SANT FERRAN DE FIGUERES

LLOC	A les 2 ales	A les 2 cares	Als 2 flancs	A les cortines	A la gola	Total	Notes
Baluard de Sant Narcís		8	10			18	
Baluard de Sant Jaume		9	10			19	
Baluard de Santa Tecla		4	8		3	15	
Baluard de Santa Bàrbara		8	10			18	
Baluard de Sant Dalmaci		7	10		5	22	(1)
Baluard de Sant Felip		7	10		5	22	(1)
Tenalla de Sant Roc	5	8	6	4		23	
Tenalla de Sant Miquel	5	8	6	4		23	(2)
Tenalla de Sant Zenó	6	6	6	4	6	28	
Contraiguàrdia de Sant Joan		6				6	(3)
Contraiguàrdia de Sant Pere		6				6	(2)
Revellí de San Josep		6				6	
Revellí de Sant Antoni		6				6	
Cortines del recinte interior				34		34	(4)
Cavaller		8	8			16	(5)
TOTAL	16	97	84	46	19	262	

1. Els parapets de la gola i les troneres corresponents no existeixen en l'actualitat. / 2. Una tronera de la cara nord està cegada. / 3. Dues troneres de la cara sud estan cegades. / 4. Sis a cada cortina, excepte a la del sud que només en tenia quatre. / 5. No es van construir mai.

peces assentades als flancs de totes les obres havien de realitzar tirs de flanqueig al llarg de les cortines adjacents i les cares visibles dels baluards i semibaluards immediats. Els flancs dels semibaluards de les tenalles estan coberts per orellons que hi mantenen ocultes de les vistes les peces emplaçades.

Les 19 peces que podien col·locar-se a les canoneres de les goles (inclosos els *retrinceramientos* de Sant Zenó) eren destinades a batre la pròpia obra a la qual pertanyien en el cas que fos ocupada per l'enemic. Les canoneres situades a les cortines, a les cares dels baluards, contraaguàrdies i revellins de Sant Antoni i Sant Josep, i cares i ales de les tenalles, estaven destinades a les peces la missió de les quals serien els tirs llunyans, encara que amb algunes excepcions; una o dues a cada obra atendien el flanqueig de l'obra exterior immediata. Així, per exemple, des d'una tronera d'una cara del revellí de Sant Antoni es podia flanquejar la cara més llarga de la contraaguàrdia de Sant Joan, o des d'un ala de la tenalla de Sant Roc es flanquejava l'altra cara de la mateixa contraaguàrdia. El principi que les obres poguessin flanquejar-se recíprocament les unes a les altres⁽³⁾ es va materialitzar acuradament.

Pel servei de l'artilleria que s'hagués de muntar a la fortalesa es van construir en el seu interior dos polvorins, un dipòsit d'artificis i un arsenal. Els polvorins es trobaven a l'interior dels baluards buits de Sant Narcís i Sant Jaume; el dipòsit d'artificis ocupava tres voltes sota el terraplè del fals baluard de Santa Tecla; i per l'arsenal es va destinar un gran bloc situat a la part sud-est de la fortalesa. Actualment encara es conserven: el polvorí de Sant Jaume, el dipòsit d'artificis i l'arsenal, tot i que aquest últim amb modificacions.

Els polvorins eren edificis de planta rectangular amb contraforts interiors, les dimensions exteriors dels quals eren de 26 per 16 metres, encara que el seu interior quedava reduït pel gruix dels murs i els contraforts. Estaven coberts per voltes apuntades de maons, i disposaven d'un bon sistema de ventilació. El situat al baluard de Sant Narcís tenia dues plantes, una d'elles subterrània a la qual s'accedia des de la superior.

Les voltes destinades a dipòsit d'artificis eren espais rectangulars d'uns 6 per 16 metres, comunicats entre ells tot i que cadascú tenia també accés independent; aquests espais es completaven amb una quarta peça de forma triangular que ocupava la part més sortint del fals baluard.

L'arsenal era un edifici quasi rectangular d'uns 75 per 45 metres, organitzat al voltant d'un pati interior de 42 per 13 metres; les façanes nord i sud eren les més curtes. Tenia dues plantes i estava cobert per voltes. Els cossos de llevant i de ponent eren formats per grans naus d'una sola crugia de gran cabuda.

Els assentaments de les armes només tenien l'escassa protecció que els proporcionaven els parapets, en canvi tots els edificis de la fortalesa, incloses les casamates d'allotjament de personal situades sota els terraplens, es van construir a prova de bomba, és a dir, amb el blindatge que calia per resistir els efectes destructius de l'artilleria de l'època.

3. LUCUCE, Pedro, "Principios de Fortificación...". Barcelona, 1772, pàg. 16.

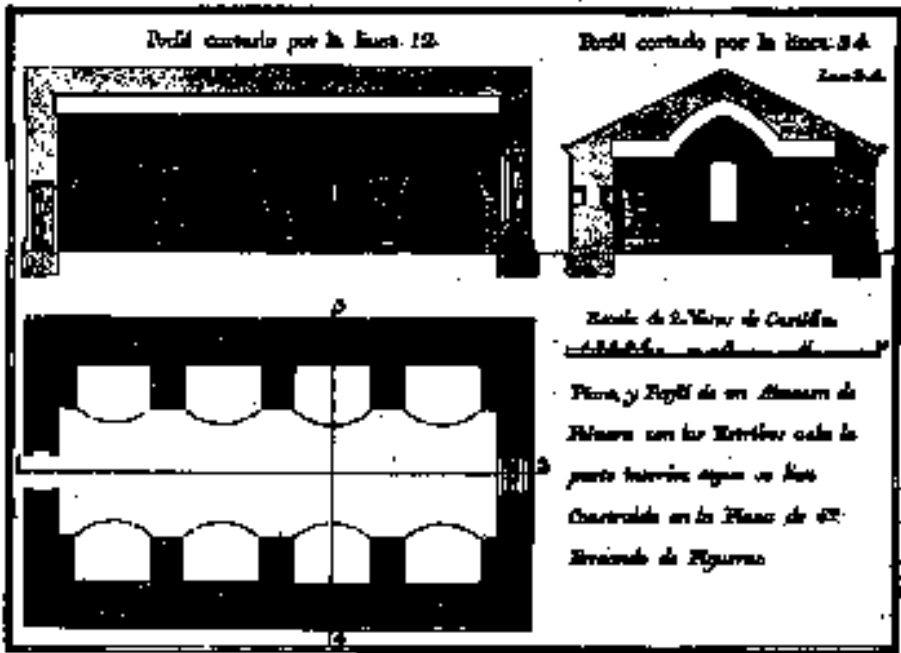

Figura 3. Polvorí de Sant Jaume. Làmina del llibre "Tratado de fortificación o arte de construir edificios militares y civiles". M. Sánchez Taramas. Barcelona, 1769.

LA DOTACIÓ D'ARTILLERIA

A l'artilleria d'una plaça entraven les peces que estiguessin en ús en un període determinat, ja que, per a una o altra cosa, totes podien tenir aplicació a la defensa, però, normalment, la dotació de les seves bateries es feia amb els materials que reglamentàriament es determinaven; el nombre i les característiques eren variables i estaven subjectes a determinades condicions i circumstàncies que es modificaven amb el pas del temps.

S'ha d'advertir que dotada una plaça segons la seva situació, importància i possibilitats, la major part de les peces i els muntatges, així com les municions i jocs d'armes, es conservaven als parcs i magatzems d'aquesta, deixant només algunes peces muntades damunt de les muralles, com a armament de seguretat o precaució; però, en el cas d'una guerra, s'armaven les bateries que calien, i només en cas d'atac o setge es posaven en el parapet totes les peces de què disposava la plaça, convenientment repartides i atenent amb el major nombre el front amenaçat.

La construcció del castell de Sant Ferran es va iniciar l'any 1753 i les obres de fortificació es van acabar, excepte el cavaller, l'any 1766. Durant aquests anys es van produir dues importants reformes en el Cos d'Artilleria: la nova estructuració del Cos el 1762, com es veurà més endavant, i la pro-

mulgació de l'Ordenança del 1765, que senyalà com sistema d'armes reglamentàries els canons de 24, 18, 12, 8 i 6 lliures, llargs i curts;⁽⁴⁾ i els llargs eren els més adients per a les places. No hi ha constància de la data en què va començar a artillar-se el castell, però, és de suposar que es fes d'acord amb aquesta ordenança.

Durant molts anys, mentre les boques de foc van ser d'ànima llisa, les peces s'identificaven pel pes en lliures del projectil; això va tenir raó de ser mentre els projectils van ser sòlids i esfèrics. Quan més endavant s'adoptà el ratllat, els projectils van ser allargats i buits i, com que el seu pes es podia variar, aquell sistema ja no era aplicable i per això es va fer servir per a la classificació la mesura del diàmetre de l'ànima en centímetres. Els morters sempre es van classificar i anomenar pel diàmetre de l'ànima, primerament en polzades i després en centímetres.

L'any 1783, una *Nueva Ordenanza de Artillería* va establir un nou sistema d'armes reglamentari. Els materials per a les places eren: canons de 24, 16, 12, 8 i 4 lliures llargs; obusos de 9; morters de 14, 12 i 7; *pedreros* de 19.⁽⁴⁾ Aquestes peces eren de bronze i amb ànima llisa.

Les primeres notícies documentades sobre l'artilleria del castell corresponen a una sèrie d'informes formats l'any 1794, pel prestigiós artiller en Tomás de Morla, que ocupava el càrrec de Cuartel Maestre General de l'Exercit de Catalunya a la Guerra contra la Convenció (1793-95). El dia 23 de febrer d'aquell any va redactar un document titulat "Reflexiones acerca de la plaza de San Fernando",⁽⁵⁾ dirigit al general Ricardos. Referint-se als defectes de la plaça, respecte a l'artilleria diu: "... *ser las explanadas de piedra, en las que hacen grandes estragos los fuegos enemigos y son casi imposibles de recomponer en su sitio; no haber traveses o espaldones de resguardo, ni aún en las obras que están enfiladas; no tener plataformas los ángulos salientes de las obras para servir en ellas la Artillería a barbeta antes que el enemigo establezca sus primeras baterías; no haber pendientes o cuevas en los rellines y contraguardias para subir la artillería y municiones y si escaleras por las que no pueden subir ni bajar ruedas, rastras ni trenantes*".

El dia 10 d'octubre del mateix any, Morla va informar al comte de la Unió sobre el Pla de Dotació del Castell (Pla que no coneixem), en els termes següents: "*La Dotación de Artilleria que había en dicha plaza ha parecido muy defectuosa, por abundante en unos ramos y escasa en otros; por ejemplo: se había dotado a la plaza de 48 cañones de a 24 de ordenanza y de ningún pedrero, ni obús, mientras que jamás los cañones de a 24 en un sitio detendrán los progresos del sitiador y si las bombas, granadas y piedras. De otra parte supuesto que no se han de combatir (por ser operación perjudicial y de ningún modo útil) las baterías del sitiador, para incomodarlas, igual-*

4. MEDINA AVILA, Carlos, "El Armamento. Visión histórica del material de Artillería en España". De *Al pie de los cañones*. Madrid, 1993, pàg. 603.

5. "Historia de lo ocurrido en la Plaza de San Fernando de Figueras desde el día 20 de noviembre de 1794 hasta su rendición". Manuscrito. Biblioteca del Palacio de Peralada. Archivo. R. 4.345.

mente que las trincheras y comunicaciones, son más a propósito los cañones de corto calibre, que los de batir, por su movilidad y manejo; añadiré a esto, que un cañón de a 24 cuesta al Rey cien mil reales, y los pedidos para esta Plaza costarían cerca de cinco millones”.

Encara s’afegeixen unes últimes reflexions en les que es pot llegir: “*Primera. Es exorbitante el número de piezas que se piden para esta Plaza, y excede en mucho el calculo de los autores que más dotan, pues piden 197 cañones para una Plaza de seis baluartes. Segunda. Los 33 cañones cortos de recámara cónica de a 24, es una demanda fútil, pues los que hay son efecto de la casualidad, respecto a no ser piezas usadas ni de ordenanza. Además para guardar los flancos bastan cañones de a 8, o de a 4; en caso de brecha sería más útil uno de a 24, pero con 4 hay sobrados”.*

En un informe unit a una de les defenses dels processats en el Consell de Guerra d’Oficials Generals que es va formar per jutjar i sentenciar la Causa sobre la rendició de la plaça de Sant Ferran, es diu que hi havia, quan va ser assetjada pels francesos, 185 peces de bronze de tots el calibres entre canons, morters i *pedreros*; i municions i cartutxos de totes les espècies i en abundància. Finalment, segons l’autor francès Fervel,⁽⁶⁾ quan el 28 de novembre del 1794, van entrar en el castell els francesos van trobar 171 “bouches à feu”.

Com es pot apreciar, a la vista de les dades transcrites, al final del segle XVIII, encara no estava determinada la dotació d’artilleria del castell, ja que en plena guerra encara es qüestionava. A més a més, també es posaven de manifest, en algunes obres, defectes que dificultaven les maniobres de les peces o la seguretat. Si bé sembla que davant la necessitat de posar la fortalesa en estat de defensa es va dotar amb material d’artilleria, no passà el mateix respecte la modificació de les obres, que ni es va fer. Les esplanades de pedra havien de ser substituïdes per altres de fusta, també de forma trapezoidal, sobre la superfície de la qual jugaria la peça; però aquest tipus d’esplanades tenien com inconvenient la fàcil deterioració per estar permanentment a la intempèrie, que obligava a un manteniment constant i costós.

Segons l’Estat general de l’Artilleria que existia als diferents magatzems de la Península i illes adjacents el primer semestre de l’any 1808,⁽⁷⁾ a Figueres (Sant Ferran) hi havia: 86 canons de bronze, 26 morters, 12 obusos i 3 *pedreros*; a més 83.214 bales d’artilleria, 4.503 bombes, 22.852 granades i 2.507 quintars de pólvora. Aquesta era la dotació del castell quan hi van entrar el francesos, com aliats, els primers dies d’abril d’aquest any de 1808. Aquest material estaria *en parque* ja que la plaça es trobava pràcticament desguarnida.

Durant la major part de la Guerra del Francès, el castell va actuar com parc d’armament de l’exèrcit francès, però no tenim cap document que permeti conèixer dades oficials. Hi ha notícies, encara que disperses, que es refe-

6. FERVEL, “Campagnes de la Revolution Francaise dans les Pyrénées Orientales. 1793-1794-1795”. Tom II. París, 1853.

7. GÓMEZ DE ARTECHE, José, “Guerra de la Independencia. Historia Militar de España de 1808 a 1814”. Madrid, 1868. Tom I, Apéndice 10.

reixen a aquestes existències quan es va produir l'acció per sorpresa del dia 10 d'abril de 1811 (La Rovirada). Una Memòria publicada pel tinent coronel don José María Rodríguez,⁽⁸⁾ un dels que van participar en l'acció, diu que el nombre de peces, de diferents calibres i models, que es trobaven muntades no arribaven a vint, i que en el parc hi havia unes quaranta, la majoria portades després del setge de Girona i no totes en servei. L'autor d'aquesta memòria indica, tanmateix, que la relació d'existències la fa d'una manera aproximada ja que "*se le habían extraviado los papeles*" quan va ser conduït presoner a França en capitular el castell el mes d'agost.

Enfront d'aquestes existències, més aviat escasses, un altre relat de la mateixa acció, que va publicar Genís Pou,⁽⁹⁾ un dels dos joves germans que van contribuir de manera molt important a la sorpresa, i que transcriu Gómez de Arteche,⁽¹⁰⁾ diu que en entrar a la fortalesa aquest 10 d'abril van trobar més de vuit-centes peces d'artilleria i grans dipòsits de projectils i pólvora. Altres autors, com P. Alsius i J. Hostench,⁽¹¹⁾ xifren les existències, en aquella mateixa data, en 350 peces d'artilleria i 30.000 fusells.

Malgrat aquestes dades contradictòries, influïdes, sens dubte, per l'emoció de la gesta, sembla que el nombre de peces havia de ser prou important, ja que com s'ha dit la fortalesa va ser utilitzada com a dipòsit pel francès. El mateix Arteche ens indica que una de les urgències després de la sorpresa va ser "*meter en San Fernando artilleros que sirviesen el gran número de piezas que había en el fuerte*". No consten les condicions en què els francesos van deixar el castell quan va acabar la guerra, encara que, per les consideracions que més endavant es faran, és de presumir que no quedés desmantellat del tot.

El dia 27 de maig de 1814, va entrar al castell la nova guarnició espanyola, i en l'Ordre de la Plaça del dia 29, ja es fa referència a l'artilleria en els termes següents: "*Los centinelas del recinto de la Plaza evitarán que persona alguna fuera de los señores oficiales y tropa de artillería que se halle de servicio se arrime a la artillería cuya conservación precisamente corresponde por ordenanza a la tropa de infantería que se halle de servicio en los puestos, cuyos comandantes serán responsables de toda falta en particular*".

Uns mesos més tard, l'Ordre de la Plaça, del dia 8 de setembre, deia: "*Los efectos de Artillería que se hallan en las cuadras de la parte norte se trasladarán al edificio del Parque de Artillería y a proporción que se desocupen serán entregadas al Regimiento de Pontevedra para colocar en ellas la tropa de este Cuerpo*". De la lectura d'aquestes ordres es pot deduir que des del moment en què es va ocupar el castell hi va haver-hi materials d'artilleria distribuïts per diferents punts de la fortalesa i que els efectes d'ella eren abundants. Aquests materials i efectes, els havia deixat l'exercit francès o els va

8. RODRIGUEZ, José María, "Manifiesto de la reconquista del castillo de San Fernando de Figueres, por la División del Ampurdán...". Ciudad de San Fernando (Cádiz), 1822, pàg. 8.

9. POU, Ginés, "Sorpresa y toma del castillo de San Fernando por las tropas españolas". Revista La Asamblea del Ejército y la Armada. Any 1859, pàg. 243.

10. GÓMEZ DE ARTECHE, José, *Ob. Cit.* Tom X, pàg. 195.

11. ALSIUS, P. i HOSTENCH, J., "Centenario de la Guerra de la Independencia". Bañolas, 1909, pàg. 64.

portar amb ell l'espanyol? La situació de penúria que arrossegava el nostre exèrcit i l'immediat de les ordres transcrits a la data d'ocupació fan pensar que pogueren ser deixats pels francesos.

L'any 1823, el 29 de setembre, quan tropes que pertanyien a l'expedició dels Cent Mil Fills de Sant Lluís van entrar al castell van trobar, segons relata el marquès de Marçillac:⁽¹²⁾ 139 peces d'artilleria (108 canons, 18 morters, 11 obusos, i 2 *pedreros*), a més de 86.850 quilos de pólvora, 4.288 bombes, 2.833 granades d'obús i 93.127 bales de canó.

S'ha d'esperar fins l'any 1860 per tenir noves referències a l'artilleria del castell. Una Memòria, datada a Figueres el 15 de maig d'aquest any,⁽¹³⁾ després de descriure la situació geogràfica i la configuració del recinte i dels seus edificis, s'estén en unes consideracions estratègiques sobre la plaça per finalitzar amb unes hipòtesis d'atac. De tot això infereix el sistema que s'ha de seguir en la defensa i el nombre de peces d'artilleria que són necessàries. Transcrivim, a continuació aquesta part de la memòria: *“Hasta que el enemigo de a conocer el frente que se propone atacar deben colocarse en los ángulos flanqueados de los baluartes [...] piezas de a 24 y obuses de a 9, por ser estos fuertes los que descubren la campaña.*

Para evitar que el sitiador se coloque por medio de un ataque brusco en la cresta del camino cubierto, deben armarse con piezas de a 16 y 12 los flancos de los baluartes desde el primer momento, necesitándose para ello 12 piezas de a 16 y otras tantas de a 12. Se armarán todos los flancos de un obús de 6,5 ó de 7 corto, o en su equivalente una pieza de a 8, las que servirán en caso dado de barrefosos, siendo necesario para este servicio 6 obuses de a 6,5 ó de a 7 cortos y 6 piezas de a 8.

En las baterías de los revellines de San Roque y San Miguel, que cubren los hornabeques del mismo nombre y las entradas principales de la plaza, deben dotarse con una pieza de a 8, lo que exige dos piezas de este calibre par las defensas de estas comunicaciones.

En las plazas de armas salientes delante de los revellines se colocará un mortero de a 7, lo que completará el número de artillería estacional durante el primer periodo del sitio [...] Pronta para las salidas debe estar preparada una batería de 6 obuses de a 9 o cañones de a 8.

Declarado el ataque el Sr. Gobernador podrá hacer el uso que crea más conveniente de las 61 piezas mencionadas ...”

El 14 de novembre de l'any 1850, s'havia dictat l'última Ordenança que va contemplar només peces d'ànima llisa. Els models establerts eren els següents: canons de 24 i 16 lliures llargs, i de 12 i 8 lliures llargs i curts; obusos de 9 i 5 polzades llargs i curts, i de 7 i 6,5 polzades llargs; morters de 14, 12 i 7 polzades.⁽¹⁴⁾ Malgrat aquesta Ordenança, sembla que es continuaren

12. MARÇILLAC, Marquis de, “Histoire de la Guerre d'Espagne en 1823. Campagne de Catalogne”. París, 1824, pàg. 358.

13. “Memoria sobre la Plaza de San Fernando de Figueres”. Còpia en el arxíu del autor.

14. MEDINA AVILA, Carlos, *Ob. Cit.*, pàg. 604.

usant altres materials; així veiem que la memòria, abans citada, encara proposa l'obús de 7 polzades curt.

No es pot afirmar, a la vista de la Memòria que s'ha citat, si la distribució de peces que es fa es una simple proposta teòrica o si pel contrari és el resultat d'atendre a la defensa amb una dotació preexistent. En qualsevol cas s'aprecia una notable disminució respecte la dotació que, segons Marçillac, existia l'any 1823.

L'any 1866, un nou "*Cuadro general de la Artillería de Ordenanza para la artillería terrestre*", determinava com reglamentaris els materials següents: canons de bronze d'ànima ratllada de 16, 12 i 8 cm llargs i curts, i de 7 cm curts; canons de bronze llisos de 15 i 13 cm; i morters de bronze de 32, 27 i 16 cm.⁽¹⁵⁾ Totes aquestes peces eren d'avantcàrrega. Les primeres peces de retrocàrrega apareixen a Espanya entre 1867 i 1875; entre elles cal assenyalar, com peça per artilleria de plaça, un canó de bronze de 14 cm, model 1871.

L'any 1881, el 29 de juliol, el Capità General del Districte de Catalunya va ordenar que es reunís en el castell l'anomenada Junta Mixta de Defensa per proposar la distribució de les peces de dotació amb vistes a artillar provisionalment la fortalesa. La dotació la composaven: 6 canons llisos de 16 cm, 16 ratllats de 14 cm, 6 llisos de 13 cm, 6 llisos de 12 cm llargs, 2 ratllats de 12 cm curts, 20 de 8 cm llargs, 2 ratllats de 8 cm curts, 6 obusos de 16 llargs, 3 morters de 32 cm, 7 de 27 cm i 4 de 16 cm; un total de 78 peces de bronze.

La majoria de les peces, que formaven la relació anterior, s'ajustaven a l'Ordenança de 1866. Com excepció ha de senyalar-se el canó de 14 cm que era una arma més moderna que les altres i l'única que presentava la nova i important qualitat de ser de retrocàrrega; el que, al facilitar la càrrega, assegurava major velocitat de tir, i, per tant, poder disposar d'un major volum de foc sobre l'objectiu en menys temps. També hi havia en la dotació dos tipus de peces que ja no figuraven en el quadre d'ordenança esmentat: una era l'obús de 16 cm, l'antic de 7 polzades, peça més pròpia de campanya que de plaça (la seva fabricació s'havia suspès a partir del 1866), i l'altra era el canó llis de 12 cm llarg, l'antic de 12 lliures llarg, per a plaça, de l'Ordenança de 1850.

La Junta, després d'haver reconegut detingudament la fortificació, condicions dels assentaments i estudiat els camps de tir, va formular una proposta que va ser aprovada per S.M. el Rei, segons va comunicar el ministre de la Guerra, el 8 d'octubre de 1881.

La proposta de distribució de les peces es limitava al recinte principal, o cos de la Plaça, perquè era l'únic que podia guarnir-se amb l'escassa força que es podia disposar habitualment. Com excepció, els dos canons ratllats de 12 curts se situaven en els angles sortints de la tenalla de Sant Roc, perquè hi havia sengles esplanades fixes. S'acumulava artilleria en el front de la porta principal, perquè s'hi traslladava la bateria de salves que fins llavors es tro-

15. MEDINA AVILA, Carlos, *Ob. Cit.*, pàg. 607.

bava a les obres exteriors, i que convenia retirar a l'interior i mantenir reunida; sembla que aquesta funció la feien els 6 canons de 13 cm, que es col·locaven al baluard de Sant Dalmaci i els 6 canons llisos de 12 llargs, que s'emplaçaven al baluard de Sant Narcís.

Els flancs s'artillaven amb els 20 canons de 8 llargs, malgrat no ser els més adients per això, per no disposar d'altres. S'empraven dos a cada flanc, excepte als dos flancs de Sant Dalmaci i al flanc dret de Sant Narcís, on no se'n col·locava cap. Els 6 canons llisos de 15 cm s'emplaçaven a l'angle sortint, o flanquejat, de cada un dels baluards. Els 16 canons de 14 cm de retrocàrrega, s'emplaçaven a les cares dels baluards (als de Sant Jaume, Sant Dalmaci i Sant Narcís, tres a cada un; dos al de Santa Tecla; un al de Sant Felip i un altre al de Santa Bàrbara) i a les cortines (un entre Santa Bàrbara i Sant Dalmaci, i dos entre Sant Narcís i Santa Tecla). No s'assenyalava emplaçament als dos canons ratllats de 8 cm curts per ser peces pròpies de muntanya i no tenir aplicació en la defensa de la plaça.

Els 6 obusos es distribuïen de la següent manera: un a cada un dels baluards de Sant Jaume, Sant Felip i Santa Bàrbara; dos al baluard de Sant Dalmaci i un a la cortina que va de Sant Felip a Santa Bàrbara. Els morters de 32 se situaven dos a la cortina de la porta principal i un al baluard de Santa Tecla. Els 7 morters de 27 s'emplaçaven dos a cada una de les cortines adjacents al baluard de Santa Bàrbara i un a cada un dels baluards de Santa Bàrbara, Sant Dalmaci i Sant Narcís. Finalment, els 4 morters de 16 se situaven als baluards de Sant Jaume i Sant Felip, dos a cada un.

Figura 4. Fotografia d'esplanada per a canó de 14 cm, situada a la cara sud-oest del baluard de Santa Bàrbara. Construïda a finals del segle XIX.

Figura 5. Fotografia d'esplanades originals situades a l'ala est de la tenalla de Sant Roc. Construïdes el segle XVIII.

Com a conseqüència de la proposta anterior calia fer una sèrie d'obres amb l'objecte de modificar algunes esplanades i prevenir les peces i els seus servents de la millor manera possible dels focs dominants als quals la fortalesa es trobava exposada. El projecte d'aquestes obres es va retardar quasi dos anys i va ser aprovat per R.O. el 22 de setembre de 1883.⁽¹⁶⁾

El projecte enuncia les obres següents: *“Hay que ejecutar ocho clases de obras nuevas y son las siguientes: Plataformas o explanadas para marcos giratorios, explanadas para morteros, explanadas para cañón con montaje ordinario, apertura de nuevas cañoneras, modificación de las caras de antiguas cañoneras, elevación del parapeto o del plano de fuego y finalmente composturas parciales en las explanadas existentes y traveses de nueva planta para proteger en cierto modo las piezas principales que han de colocarse”*.

D'entre les obres relacionades les més importants corresponen als assentaments dels canons de retrocàrrega de 14 cm pels quals feien falta 16 esplanades diferents de les existents al castell, que en alguns casos es col·locaven en punts on existien antigues esplanades, però en altres, en llocs on no hi havien

16. “Proyecto de las obras necesarias para el artillado provisional del Castillo de San Fernando”. Archivo General Militar de Segovia. Sección 3ª, División 3ª, Legajo 52.

existit mai. En els dos casos, l'esplanada nova havia de col·locar-se de manera que l'*altura de rodillera* d'1,5 metres, exigida per a les peces de plaça, es conservés de la mateixa manera, i com que el marc damunt del que hi havia de descansar el muntatge tenia una alçada de 0,3 metres, s'havia d'aprofundir el terraplè aquesta quantitat. Les noves plataformes per aquestes peces quedaven reduïdes a tres carrilades de ferro muntades sobre pedra i al carreu del *pinzote*, centre comú dels arcs que descrivien aquelles; aquests elements quedaven en un pla horitzontal, ja que els marcs ja tenien la inclinació exigida.

Tant l'obertura de noves canoneres (només dues el baluard de Sant Jaume), com la modificació de les cares de les antigues (només cinc en tot el recinte) corresponien als assentaments dels canons de retrocàrrega de 14 cm.

Es projectaven 14 esplanades per a morter, és a dir, per a tots els que s'havia de col·locar, ja que pel que sembla no existien anteriorment. Es feien totes de les dimensions que calien per suportar els morters de major calibre, per si en alguna ocasió s'havia de traslladar els d'aquesta classe a llocs diferents dels assenyalats en la proposta. Per a la construcció d'aquestes esplanades només calia realitzar una excavació i assentar convenientment unes lloses de pedra.

Les altres obres que es proposaven tenien per objecte donar protecció a les peces i als seus servents, almenys dels focs d'enfilada als que estaven exposats, ja que no dels corbs, l'eficàcia dels quals no es contrarestaria sinó construint casamates. Això últim semblava fora de lloc per tractar-se d'un artillat provisional i perquè en aquell moment, paral·lelament, es començava a pensar en un gran projecte destinat a modificar substancialment la fortalesa, al qual ja s'ha fet referència anteriorment.

Un informe que la Comandància d'Artilleria de Figueres va elevar al general subinspector del Districte el dia 19 d'octubre de 1892,⁽¹⁷⁾ permet apreciar la situació de l'artilleria del castell deu anys després de la proposta i el projecte que abans s'ha tractat. En aquest informe es detallava el total de peces que estaven muntades i les que estaven desmuntades i per tant en parc; i en relació amb aquestes separava les que estaven completes d'aquelles a les quals faltava algun element.

Comparant aquesta dotació amb l'assenyalada l'any 1881 (vegeu quadre núm. 2) s'aprecia que existeix gran coincidència, encara que no total. No hi ha diferències ni en els canons de bronze ratllats de 14 cm, ni en els de 8 cm llargs, ni en els de 12 curts, ni en els canons llisos de 15 cm, ni en els obusos de 16 cm, ni en els morters. No s'esmenten, en canvi, aquest any, ni els canons de 8 cm curts (de muntanya), ni els canons llisos de 12 i 13 cm. L'informe senyalava que a més dels canons que es trobaven muntats hi havia una bateria de salves artillada amb 21 canons de models caducats; és possible que aquest grup el formessin els canons llisos de 12 i 13 cm, que ja el 1881 estaven destinats, pel que sembla, a aquesta comesa i uns altres nou les característiques dels quals no coneixem.

17. "Plaza de Figueres". Artillería. Comandancia General. Subinspección del Distrito de Cataluña. Copia en el archivo del autor.

Quadre Núm. 2
COMPARACIÓ DE LES DOTACIONS D'ARTILLERIA
DELS ANYS 1881 I 1892

Denominació de les peces	Any 1881	Any 1892	Detall de l'any 1892			Emprament
			Muntades	En parc		
				Completes	Amb faltes	
Canó BR. 14 cm C.c.	16	16	4	7	5 ⁽¹⁾	Plaça i setge
Canó B 15 cm	6	6	2		4 ⁽²⁾	Plaça i setge
Canó B 13 cm	6					Plaça i setge
Canó B 12 cm llarg	6					Plaça i setge
Canó BR 12 cm curt	2	2		2		Campanya i setge
Canó BR 8 cm llarg	20	20	5	15		Campanya i plaça
Canó BR 8 cm curt	2					Muntanya
Obús B 16 cm	6	6	2		4 ⁽²⁾	Campanya
Morter 32 cm	3	3		3		Plaça i setge
Morter 27 cm	7	7	1	6		Plaça i setge
Morter 16 cm	4	4		4		Plaça i setge
TOTAL	78	64	14	37	13	

ABREVIATURES: BR= Bronze ànima ratllada; B= Bronze ànima llisa; C.c.= Cierre de cuña

1. A dues peces els falta la curenya i a les cinc el marc. / 2. Els falta l'alça.

Aquest informe ens aporta altres dades d'interès en relació amb el ram de l'artilleria. Diu que en el parc no hi havia organitzat cap taller; que les sales d'armes ocupaven tres casamates voltades situades sota el terraplè; que els magatzems de material ocupaven els baixos de l'edifici de l'arsenal i quatre casamates més; i que els polvorins i el dipòsit de municions, coneguts, respectivament, amb els noms de Sant Narcís, Sant Jaume i Santa Tecla, estaven entarimats i encofrats i proveïts de parallamps.

Segons un informe datat l'any 1937,⁽¹⁸⁾ per R.O. de 14 de novembre del 1898, es va aprovar una proposta per artillar el castell amb canons de 14 cm i morters. En el mateix informe es llegeix que en el segle XX, no va haver cap pla d'artillat definitiu i que no hi havia cap peça muntada. S'afegeix que a la plaça hi havia 68 esplanades de pedra per als canons i 14 de la mateixa classe per a morters, i 16 de pedra amb carrilades de ferro pels marcs de les peces de 14 cm, totes en el recinte interior; i que a les obres exteriors existien 94 esplanades de pedra, corresponents a les canoneres.

De la lectura d'aquest informe es dedueix que les esplanades projectades l'any 1883 (14 per a morter i 16 per a canons de 14 cm) es van construir, bé al seu moment o com a conseqüència de la proposta del 1898. Actualment moltes de les esplanades, a les quals s'ha fet referència reiteradament, han

18. "Castillo de San Fernando". Informe de la Comandancia de Obras y Fortificación. 4ª División. 1937. Copia en el archivo del autor.

desaparegut o es troben soterrades; tot i això, en el baluard de Santa Bàrbara es troben descobertes una esplanada per a morter i una per al marc del canó de 14 cm. També es conserven, en millor o pitjor estat, en diferents llocs, algunes de les esplanades originals, és a dir, de les construïdes el segle XVIII.

LES UNITATS ARTILLERES DE GUARNICIÓ

Pel servei del material d'artilleria calia disposar d'un personal especialitzat enquadrat orgànicament. Sembla oportú, per completar aquest estudi, donar una breu notícia de les unitats del Cos que se succeïren en la guarnició de Sant Ferran. Com ja s'ha dit abans, mentre s'estava construint el castell es van produir dues reformes importants en el Cos d'Artilleria: una l'Ordenança de 1765, a la qual s'ha fet referència, i l'altra, la nova estructuració del Cos el 1762. Totes les forces d'artilleria existents aquest any es van distribuir entre quatre batallons, amb Plana Major i set companyies cada un. El Primer batalló va passar a guarnir Catalunya i les Balears, amb capçalera a Barcelona⁽¹⁹⁾ i a ell pertanyia la unitat que serviria l'artilleria de la plaça de Sant Ferran, encara que es desconeix el moment en què es va instal·lar a la fortalesa. A cada plaça existia, a més, una Comandància d'Artilleria.

Durant la guerra contra la Convenció francesa, segons els documents relatius al setge i capitulació del castell, el cap de la Comandància era un coronel i la formaven uns quants oficials més; però, no es pot deduir, dels mateixos documents, l'entitat de la unitat que havia de servir les peces d'artilleria.

L'experiència adquirida en aquesta guerra va portar a una nova Ordenança aprovada el 1802, que modificada el 1806, va ser la vigent durant la guerra del Francès. Al finalitzar aquesta, les unitats d'artilleria van tornar al castell. A la vista de l'Ordre de la Plaça del dia 16 d'octubre de 1816, es dedueix que a la fortalesa hi havia unitats d'artilleria de plaça i de campanya. L'Ordre citada regulava el trasllat de les restes mortals del general Álvarez de Castro des del castell, on es trobaven, fins a Barcelona, i esmentava diverses vegades l'artilleria de la guarnició, tal com es copia tot seguit: “... después de cantado un solemne responso saldrá el acompañamiento abriendo la marcha un piquete de artilleria con cañones de campaña, ...”. Més endavant diu: “La artilleria de campaña se colocará, antes de la función, cerca de la capilla y a la derecha de ésta; hará la primera descarga al empezar la función, la segunda y la tercera al emprender la marcha”. I al final llegim: “La artilleria de la plaza empezará el saludo de los 15 cañonazos al salir el féretro por el rastrillo del camino cubierto”.

Una Reial Ordre amb data 7 de gener del 1817, per la qual es reorganitza el Reial Cos d'Artilleria, assenyalava que les companyies fixes de

19. MEDINA AVILA, Carlos, “La Organización. Evolución orgánica de la Artillería española”. De *Al pie de los cañones*. Madrid, 1993, pàg. 572.

Figueres, Tarragona, Tortosa y Sanlúcar, tindrien 100 homes cada una, en aquest nombre estaven inclosos els sergents, caporals i tambors.

Segons el marquès de Marçillac, a qui ja s'ha esmentat abans, quan la guarnició del castell va passar presonera a França l'any 1823, eren 200 els artillers que en formaven part. Durant els anys següents, l'exèrcit espanyol es va dissoldre de fet, i el rei, per apuntalar el règim absolut, va recolzar-se en l'exèrcit francès d'ocupació que va anar retirant-se a poc a poc; les últimes fraccions ho van fer la primavera del 1828, mentre anaven renai-xent les unitats de l'exèrcit espanyol. El 31 de maig de 1828, es va dictar un decret que pot considerar-se una autèntica disposició constitutiva del nou exèrcit, potenciant la seva força fins arribar quasi al nivell que tenia abans del 1823. Es crea de nou, entre altres, la companyia fixa d'artilleria de Figueres.⁽²⁰⁾

Amb aquesta organització es va arribar fins a la dècada de 1860, durant la qual les companyies fixes es van anar integrant en els Regiments a Peu, el Primer dels quals radicava a Barcelona i mantenia destacaments a les places fortes del Districte. Una Reial Ordre de 10 d'agost del 1877, determinava que aquest regiment havia de mantenir una companyia a Lleida, i no esmentava la plaça de Figueres; però, una nova R.O. de 21 de setembre del 1880, assenyala-va per a Figueres un destacament d'un subaltern i setze caporals i artillers de la companyia de Lleida.

En 1883, es van convertir els regiments a peu en batallons de plaça; el Primer, de guarnició a Barcelona, tenia una companyia repartida entre Girona, Figueres i la Seu d'Urgell. La Reial Ordre de 18 de febrer de 1891 s'expressa en aquests mateixos termes, encara que l'informe del Comandant d'Artilleria del castell, octubre del 1892, al qual s'ha fet referència abans, concretava més, dient que el destacament de Sant Ferran el formava una companyia que tenia dues seccions destacades, una a Girona i l'altra a la Seu d'Urgell.

L'any 1904 per R.O. de 2 de novembre, els batallons de plaça es transformaren en Comandàncies d'Artilleria de plaça. La de Barcelona mantenia un destacament a Figueres. A més, el parc d'artilleria que hi havia al castell va passar a anomenar-se Dipòsit d'armament, dependent del Parc d'artilleria de Barcelona. L'any 1921, el Dipòsit d'armament va ser substituït pel Parc d'artilleria de la Divisió núm. 8, creat per la Llei de Bases de 1918. Aquest Parc, segons R.O. de 17 d'agost del 1919, havia de situar-se a Tarragona, però la mateixa disposició autoritzava el capità general a modificar la localització si ho estimava més adient.

Fins l'any 1925 es van mantenir, al castell, el Destacament de la Comandància d'Artilleria de la plaça de Barcelona i el parc divisionari; en aquest any va suprimir-se el destacament de la Comandància i l'any següent les funcions dels parcs es van centralitzar en els regionals (R.O. de 17 de novembre del 1926). A partir de l'any 1927 van desaparèixer de la guarnició d'aquesta fortalesa les unitats d'artilleria.

20. MEDINA AVILA, Carlos, *Ob. Cit.*, pàg. 573.

CONCLUSIÓ

La pretensió de conèixer les vicissituds de l'artilleria al castell fortalesa de Sant Ferran ens ha apropat a una part, encara que petita, de la història d'aquest Cos. L'evolució dels materials i de les unitats vinculades a la fortalesa no era ni independent, ni aliena, al que passava en el conjunt de l'artilleria espanyola; reflex, a vegades, de les idees i avanços que es produïen a Europa.

L'artilleria havia fet els seus primers passos com arma ofensiva en resposta a la fortificació, malgrat que, ben aviat va passar a ser part integrant d'aquesta, assumint un important paper defensiu. Durant els segles XIV i XV, malgrat els progressos que va anar experimentant, l'acció de l'artilleria va quedar limitada a l'atac o la defensa de les places fortes. En els segles XVI i XVII, encara que acompanya als exèrcits en campanya, segueix, en general, molt lligada a les accions de setge i de defensa de les places.

Els últims anys del XVII, va tornar a donar-se prioritat, per alguns tractadistes, al caràcter resolutiu del xoc intencionat de les infanteries al camp de batalla. Durant la guerra de Successió espanyola, generals com Malborough o Eugenio de Saboya, van fer palesa la seva tendència a la maniobra. La crisi a França de l'art de fortificar portà a cercar la solució del conflicte mitjançant accions decisives al camp de batalla. Tot això va potenciar l'ús de l'artilleria en campanya.

Els primers anys del segle XVIII, es va abordar i solucionar el problema de la unificació dels materials d'artilleria, i, continuant en el procés de modernització, es va aprofundir en l'especialització dels materials. La generalització dels combats a camp obert exigia una artilleria més lleugera i mòbil. Després de l'adopció a França del sistema proposat per Gribeauval, a instàncies de don Tomás de Morla es va estudiar la possibilitat de fer-ho a Espanya; com a resultat es va promulgar l'Ordenança del 1783.⁽²¹⁾ L'èxit va radicar, bàsicament, en l'especialització en la fabricació dels materials per l'artilleria de campanya, distingint amb claredat entre peces de campanya, de setge, de plaça i de costa, cada una de diferents calibres.⁽²²⁾

Al llarg del segle XIX, l'artilleria de campanya va anar adquirint, progressivament, major importància, alhora que, a Espanya, es va fer molt poc per la fortificació. Les places fortes, i amb elles l'artilleria de plaça, van anar perdent el seu valor. L'últim quart del segle, es va iniciar un retorn a la fortificació permanent, però, els traçats poligonals van passar per davant dels amb baluards. Es van fer nous projectes, alguns dirigits a augmentar les defenses de les places ja existents, encara que molt pocs es van executar; aquest va ser el cas de Sant Ferran.

Al començar el segle XX, el castell de Figueres havia perdut el seu valor com a fortalesa, i l'artilleria, part integrant d'ell durant més de 150 anys, va

21. MEDINA AVILA, Carlos, "El Armamento. Visión histórica del material de Artillería en España". De *Al pie de los cañones*, pàg. 602.

22. HERRERO FERNANDEZ-QUESADA, M. Dolores, "La Artillería en la Guerra contra la Convención". De *Al pie de los cañones*. Madrid, 1993, pàg. 150.

anar reduint la seva presència fins a desaparèixer. D'aquella presència resten avui, com únics records, els assentaments de les peces, troneres i esplanades, i els locals específics; però, no subsisteixen tots aquells amb els quals va comptar la plaça, i la majoria dels que es conserven han sofert mutilacions de diferent naturalesa i importància.

Pel castell passà un gran nombre d'artillers que de manera callada i anònima van complir amb els seu deure; alguns van patir importants penalitats, uns altres, fins i tot, van trobar la mort; només d'un d'ells resta una constància material. Al pavelló del Govern de la fortalesa, es conserva una làpida que arranca de l'oblit al digne coronel d'Artilleria don Joaquín Mendoza, qui el dia 27 de novembre del 1794, es va negar a signar el document en el qual s'expressava que els oficials de major graduació de la plaça havien resolt que el Governador donés un ampli poder per a negociar la capitulació. Aquesta placa de marbre, únic testimoni que es conserva a Sant Ferran de la Guerra Gran, va ser feta col·locar pel governador don Joaquín Caamaño y Pardo. Com a colofó copiarem el sonet que hi ha gravat a la placa:

*“De un noble pundonor arrebatado
Mendoza ilustre y celebre artillero
toma la pluma y con semblante fiero
contra el muro la arroja despechado
por mí, dice, no ha de verse mancillado
el honor español, limpio el acero
frio el bronce mortifero y entero.
Intacto el fuerte será entregado
al orgulloso galo, ¡antes la muerte!.
Salpicará la pluma el blanco muro,
estampando un blason a tanto celo.
Caamaño lo renueva, y al oscuro
olvido le arrebató, el varón fuerte
tome acción tan gloriosa por modelo”.*